

УДК 811.161.2'243:373.5(477.87=511.141)

**ПІЗНАВАЛЬНІ ЗАВДАННЯ
ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ
В УГОРСЬКОМОВНИХ ШКОЛАХ ЗАКАРПАТТЯ**

Катерина Маргітич

*Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II,
кафедра педагогіки і психології,
пл. Кошута, 6, 90202 Берегове, Україна,
тел.: +380314123462
ел. пошта: ket@kmf.uz.ua*

Розкрито зміст основних форм і методів навчання української мови в угорськомовних школах Закарпаття з увагою на розвиток навичок самостійної діяльності учнів. Охарактеризовано типи умінь та навичок, яких набувають школярі в процесі розв'язання системи пізнавальних завдань, та визначено місце пізнавальних завдань у структурі уроку.

Ключові слова: дидактика, методи, пізнавальна самостійність, компоненти навчальної діяльності, пізнавальні завдання.

Основним завданням національної школи сьогодні є формування багатогранної, всебічно розвиненої, суспільно активної людини, яка здатна самостійно поповнювати знання, орієнтуватися в швидкому потоці інформації, розв'язувати нові пізнавальні і життєві проблеми.

Вміння самостійно оволодівати новими знаннями стає умовою успішного розвитку мовленнєвої культури, особливо в угорськомовних навчальних закладах Закарпаття. Закономірно, що пізнавальний процес, який починається від дій учня за зразком, поступово переходить на стадію творчих, самостійних. Загальноосвітня школа закладає лише основи мовленнєвого розвитку, а його вдосконалення відбувається протягом всього життя. Молоді люди, закінчивши школу, особливо угорці, повинні вміти критично оцінювати якість свого мовлення знаходити в ньому помилки, недоліки, слабкі місця, мати бажання і вміння усувати їх, використовуючи різного типу словники, довідники, популярні лінгвістичні видання, постійно збагачувати свою пам'ять усім багатством виражальних засобів мови, всебічно вдосконалювати мовленнєву культуру. Таким чином, формування пізнавальної самостійності повинно стати невід'ємною частиною навчання рідної мови [5 : 3–4].

Українська мова як навчальний предмет має великі потенційні можливості для розвитку мислення учнів. Однак чинна шкільна програма з української мови і методика її викладання в угорськомовних навчальних закладах все ще недостатньо спрямовані на розвиток в учнів пізнавальної самостійності. Річ у тому, що мовний матеріал розкладено на окремі розділи, теми недостатньо пов'язані між собою; програмовий матеріал вивчають невеликими дозами протягом тривалого часу. Внаслідок цього в учнів важко виробити системні знання. Крім того, програма передбачає формування лише часткових умінь, тобто таких, які застосовують лише в межах одного розділу, теми. Загальні вміння не виділено і їх формування не передбачено, що гальмує

розвиток умінь самостійно вчитися. Не забезпечує виховання інтересу до мови завдання репродуктивного характеру, які переважають на уроках.

Щоб відповісти на питання, як прищепити школярам уміння самостійно здійснювати пізнавальну діяльність, необхідно визначити сутність, структуру і місце пізнавальної самостійності в навчальному процесі. Як відомо, процес навчання складається з таких основних компонентів: **змісту** освіти, **викладання** і **учіння**. Пізнавальна самостійність є частиною процесу учіння. Відповідно до положень сучасної дидактики доля самостійної пізнавальної діяльності повинна постійно зростати від молодших класів до старших, а на кінцевому етапі учіння значно переважати.

У багатьох сучасних дидактичних дослідженнях пізнавальна самостійність характеризується як сформованість **прагнення і вміння** самостійно пізнавати в процесі цілеспрямованого пошуку. У цьому визначенні виділяють два головних взаємозумовлених структурних елементи пізнавальної самостійності – мотиваційний і процесуальний [4 : 13].

Мотиви за своїм характером можуть бути *моральними* (почуття обов'язку, відповідальності), *соціальними* (бажання спілкуватися з товаришами, вчителями), *пізнавальними* (інтерес до навчання, бажання досягти успіхів у навчанні, стати освіченим). Пізнавальний інтерес як головний мотив учіння виявляється на різних рівнях: низькому, середньому, високому – і формується в процесі навчання за умови раціональної його організації.

Однак прагнути вчитися ще не означає могли. Для цього учень повинен оволодіти усіма змістово-операційними компонентами пізнавальної самостійності, а саме: системою базових **знань** про мову, а також узагальненими **уміннями** і **навичками** самостійно їх здобувати.

Система базових знань про мову необхідна школярам для того, щоб мати змогу самостійно орієнтуватися в навчальному предметі, бачити його структуру і місце кожного з елементів у системі мови, визначати уже вивчене і те, що треба опанувати в перспективі. Для цього зміст шкільного курсу з української мови повинен розгортатися від абстрактного до конкретного. Цей шлях навчання, як свідчать експериментальні дослідження В. В. Давидова, Д. Б. Ельконіна, Л. І. Айдарової та інших, сприяє формуванню у школярів узагальненого теоретичного уявлення про предмет з самого початку його вивчення. При цьому окремі теми розглядають як частини структурно неподільного цілого, як складники однієї системи. Структуруванню знань учнів сприяють такі поняття, як *мова і мовлення, їхня форма і зміст, звук (буква), морфема, слово, словосполучення і речення, текст, типи і стилі мовлення, орфограма і пунктограма, омонімія, синонімія, антонімія, розподіл мовних одиниць та інших конструкцій на прості, складні і складені, непоширені і поширені, член речення, частина мови* тощо. Засвоєні загальні поняття стають інструментом самостійного пізнання більш конкретних понять, таких як: односкладне і двоскладне речення, речення непоширене і поширене, означення, додаток і обставина, іменник, прикметник та ін. Засвоєння української мови шляхом від абстрактного до конкретного надає системного характеру навчальному процесу. Цілісне уявлення дітей про мову надалі збагачується і розгалужується.

Слід відзначити, що реалізація цього задуму цілком можлива за чинною програмою. Необхідно лише на початку курсу відповідно згрупувати теоретичний

матеріал, узагальнити знання учнів, які вони одержали в початкових класах, і розкрити зміст деяких важливих загальних понять, мовних закономірностей¹ та основних ідей.

Як уже відзначалося, для розвитку самостійного мислення школярів не менш важливо сформувати узагальнені вміння, які можна було б застосовувати під час вивчення будь-якої нової теми, нового розділу курсу. Ці вміння школярі набувають лише в процесі розв'язання системи пізнавальних завдань. Що більше самостійності виявляють учні, тим більша ефективність засвоєння вмінь.

Серед умінь та навичок виділяють такі типи: а) **міжпредметні**; б) **організаційні**; в) **спеціальні**, або **предметні**. До складу міжпредметних інтелектуальних вмінь входять такі мисленнєві прийоми, як *аналіз і синтез, порівняння, виділення головного, систематизація і класифікація, узагальнення і конкретизація, встановлення зв'язків, доведення і спростування*, а також *загальні методи учіння* – спостереження, експеримент, моделювання, індукція і дедукція, аналогія, гіпотеза. До **організаційних** належать уміння здійснювати процес керівництва власною діяльністю учіння, тобто вміння *планувати* роботу, *раціонально організувати її виконання*, здійснювати *самоконтроль*. **Спеціальні**, або **предметні** базуються на узагальнених міжпредметних вміннях. Наприклад, уміння ставити розділові знаки між частинами складного речення потребує застосування таких міжпредметних умінь, як *аналіз змістового і структурного аспектів речення, виділення в ньому головних елементів (граматичної основи), їх зіставлення і синтез* в момент визначення виду пунктограми.

Загальні уміння й навички, як і мотиви, можуть бути різного рівня. У дидактиці набула поширення чотирирівнева класифікація умінь. У зв'язку з цим структуру самостійної навчальної діяльності можна зобразити у вигляді такої таблиці:

Компоненти навчальної діяльності і їхні рівні

Рівень	Мотиваційний	Процесуальний (уміння здійснювати процес пізнання)	Рівні пізнавальної самостійності
I	Ситуативний інтерес до цікавих фактів, явищ. Наявність вузьких соціальних мотивів	Прийняття навчальної мети, визначеної вчителем; виконання завдань за зразком, інструкцією учителя; осмислення, запам'ятовування і відтворення готової інформації. Контроль за готовим результатом чи алгоритмом	Р е п р о
II	Зміцнілий інтерес до предмета. Становлення інтересу до способів учіння	Уміння визначати часткову мету вивчення запропонованого вчителем матеріалу, виконувати завдання, самостійно добираючи відомі способи діяльності, удосконалюючи засвоєнні знання і частково здобуваючи нові. Уміння здійснювати самоконтроль з допомогою засвоєних алгоритмів діяльності	д у к и в н и й

¹ Категорія закономірності означає повторюване, відносно стале відношення між мовними явищами. За своїм характером мовні закономірності поділяють на граматичні, орфографічні, пунктуаційні, орфоепічні тощо.

III	Інтерес до суттєвих властивостей явищ, закономірностей у навчальному матеріалі і переростання його в пізнавальну потребу	Уміння визначити під керівництвом учителя загальні і перспективні завдання вивчення навчального предмета, розв'язувати проблемні завдання, відкривати нові завдання і способи дій, знаходити способи перевірки одержаного результату	Частково пошуковий
IV	Пізнавальна потреба. Наявність широких соціальних мотивів	Самостійне вивчення завдань власної пізнавальної діяльності. Виявлення проблем і знаходження способів їх розв'язання, в процесі чого відкриваються нові знання. Здійснення прогнозуючого самоконтролю	Дослідницький

Визначення структури самостійної пізнавальної діяльності, виділення її рівнів та рівнів складових елементів вказує напрям (від нижчих рівнів – до вищих) і характер засобів формування самостійності мислення учнів. Як уже відзначалося, розвиток пізнавальної самостійності можливий лише в процесі виконання системи пізнавальних завдань. З одного боку, ця система визначається змістом і структурою навчального предмета, з другого – структурою пізнавальної діяльності школярів. Зміст шкільного курсу української мови в системі пізнавальних завдань повинен розгортатися в напрямі від абстрактного до конкретного. Головну увагу треба приділяти базовим поняттям і мовним закономірностям, а також поняттям і закономірностям, які викликають труднощі щодо їхнього засвоєння. Процесуальний бік пізнавальних завдань виявляється в методах і прийомах пізнавальної діяльності.

Зупинимось коротко на характеристиці *загальних методів учіння* і їхніх взаємозв'язках.

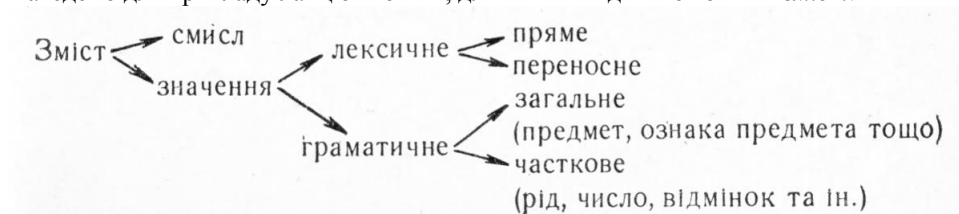
Спостереження є найбільш доступним методом пізнання, який використовують для опрацювання емпіричного мовного матеріалу. Під час спостереження найчастіше застосовують такі узагальнені інтелектуальні прийоми: аналіз, порівняння, виділення головного, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, узагальнення, конкретизація. Засвоєння названих прийомів є умовою оволодіння методом.

Експеримент, як і спостереження, ґрунтується на тих самих мисленневих прийомах, але передбачає складнішу розумову діяльність, оскільки потребує здійснення дій не лише в зовнішньому, але й у внутрішньому плані. Застосування експерименту передбачає перебудову мовного об'єкта пізнання, вилучення його з одного середовища і включення в інше, внаслідок чого змінюються зв'язки, відношення між об'єктами, що дає змогу легше пізнати їхню природу.

Для прикладу наведемо завдання, яке розв'язують методом експерименту. Метод експерименту значно активніше, ніж спостереження, розвиває в учнів комбінаторні здібності, внутрішній план мислення.

Перехід від емпіричного пізнання до теоретичного забезпечує метод **моделювання**. Успішне використання його на уроках мови пояснюють тим, що з допомогою умовних знаків – моделей удається в абстрактних мовознавчих поняттях виділити найголовніше, найістотніше, показати взаємозв'язки понять, абстрактне виразити наочно.

Суть методу *дедукції* полягає в тому, що засвоєні більш загальні поняття і закономірності використовують як інструмент для пізнання часткових. Так, крізь призму відношення змісту і форми розглядають усі мовні одиниці, частини мови визначають за загальним значенням, граматичними ознаками, синтаксичною роллю тощо. Виведення одних понять на основі інших забезпечує системність знань. Наведемо для прикладу ланцюг понять, для яких вихідним є поняття *зміст*:

Важливим методом учіння є *аналогія* як умовивід про властивості одного предмета, зроблений на основі подібності. Така подібність є в будові мовних одиниць, в їхніх взаємозв'язках, мовних закономірностях. Тому аналогія можна широко використовувати в організації самостійної пізнавальної діяльності учнів з метою одержання нових знань і їхньої систематизації, задля розвитку інтуїції, уяви, фантазії учнів. Аналогія розвиває вміння будувати гіпотези.

Гіпотеза як метод учіння сприяє розвитку передусім абстрактного мислення. Цей метод доцільно застосовувати тоді, коли в учнів уже є певна система понять та ідей про мову і мовлення, які необхідні для висунення обґрунтованого припущення, яке кладуть в основу розв'язання пізнавального завдання. Вивчаючи мову методом дедукції (від абстрактного до конкретного) учні насамперед знайомляться з системою понять та ідей, що дає змогу досить широко використовувати метод гіпотез. Метод гіпотез забезпечує розуміння суті предмета, який вивчають. Дослідження його з використанням інших методів неможливе або не дає бажаних результатів.

Перелічені методи учіння становлять певну систему. Вони розташовані за ознакою зростання частки внутрішнього плану дій, виконання яких передбачене під час застосування певного методу. Кожен наступний метод є складнішим відносно попереднього, тому що вимагає порівняно вищого рівня абстрактного мислення. Водночас кожен попередній метод є базою для засвоєння наступного методу. Якщо спостереження і експеримент належать до емпіричних і аналітичних методів, то моделювання, дедукція, аналогія і гіпотеза є методами теоретичними і синтетичними. Засвоєння названих методів забезпечує формування пізнавальної самостійності, тобто озброює учнів інструментами пізнання, вміннями працювати з навчальним матеріалом.

Розв'язуючи пізнавальні завдання, які передбачають застосування методів і прийомів учіння, школярі набувають таких загальних умінь, як виявлення нового факту серед відомих, формулювання проблеми, знаходження способів її розв'язання, перевірка розв'язку, оцінювання власної діяльності тощо [2 : 112-116].

Систематичне використання пізнавальних завдань і правильна раціональна організація їх розв'язання розвивають в учнів інтерес до мови як навчального предмета. Пізнавальний інтерес позитивно впливає на ефективність процесу учіння. Коли інтерес переростає в потребу мати знання і раціональні вміння здійснювати пізнавальну діяльність, то за умов наявності сформованої системи знань і загальних умінь можна говорити про сформованість вищого рівня пізнавальної самостійності.

Важливою ознакою системи пізнавальних завдань є зростання їхньої складності. Принцип зростаючої складності завдань частково реалізовано в посібнику через зростання кількості завдань, зміст яких виражений у загальних формулюваннях. Водночас слід відзначити, що створити систему пізнавальних завдань за принципом зростаючої складності практично неможливо для учнів з різним рівнем підготовки. Тому основний тягар у регулюванні складності завдань лягає на вчителя. Уміння вчителя визначати складність завдання є одним із найважливіших під час організації самостійної пізнавальної діяльності школярів.

Варто зауважити, що учні поступово повинні навчитися самостійно визначати не лише мету уроку, але й мету кожного завдання, співвідносити її з загальною метою вивчення української мови в школі. Тільки за таких умов пізнавальні мотиви будуть успішно розвиватися.

Місце пізнавальних завдань у структурі уроку може бути різним. Воно залежить від багатьох чинників, а саме: характеру навчального матеріалу, рівня підготовки учнів, часу, відведеного на вивчення теми, дидактичної мети, визначеної вчителем тощо. Найчастіше пізнавальні завдання використовують під час вивчення нового матеріалу, особливо тоді, коли опрацьовують найважливіші теми, рідше у процесі формування спеціальних умінь і навичок. Частка пізнавальних завдань, призначених для самостійного розв'язування учнями, з кожним роком повинна неухильно зростати, а допомога вчителя має відповідно зменшуватись.

Цілеспрямоване і систематичне використання на уроках української мови пізнавальних завдань забезпечує озброєння школярів засобами пізнання, навчає їх активно і творчо мислити, прищеплює інтерес до основ науки про мову, формує прагнення і вміння постійно вдосконалювати свою мовну культуру, робить навчальний процес необтяжливим і радісним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – № 33. – 23 березня 2002 року.
2. Пентилюк М. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2009. – 248 с.
3. Програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з угорською мовою навчання. – Чернівці, 2006. – 135 с.
4. Савченко О. Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів / О. Я. Савченко. – К., 1982. – 230 с.
5. Скуратівський Л. Пізнавальні завдання з української мови / Л. Скуратівський. – К. : Рад. школа., 1987. – 60 с.
6. Філоненко Л. Проблеми аудіювання у роботі над розвитком зв'язного мовлення учнів / Л. Філоненко. – К., 2005. – 55 с.
7. Хорошковська О. Методика навчання української мови у початкових класах / О. Хорошковська. – К. : Промінь, 2006. – 180 с.

*Стаття надійшла до редакції 05.02.2013
доопрацьована 10.02.2013
прийнята до друку 15.02.2013*

COGNITIVE TASKS FOR IN-DEPTH LEARNING OF THE OFFICIAL LANGUAGE IN THE HUNGARIAN-LANGUAGE SCHOOLS OF TRANSCARPATHIA

Catherina Marhitych

*Ferenc Rakoczy II Transcarpathian Hungarian Institute,
Department of Pedagogy and Psychology,
6 Sq. Kossuth, 90202 Coastal, Ukraine,
phone: +380314123462
e-mail: ket@kmf.uz.ua*

The article reveals the substance of the basic forms and methods of teaching the Ukrainian language in Hungarian schools of Transcarpathia with an emphasis on the development of skills for students' independent work. It characterizes types of skills that students acquire in the process of solving a system of cognitive tasks, and identifies the role of cognitive tasks in the structure of the lesson.

Key words: pedagogy, methods, cognitive independence, components of learning activities, cognitive task.

ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЕ УПРАЖНЕНИЯ ДЛЯ УГЛУБЛЕННОГО ИЗУЧЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА В ВЕНГРОЯЗЫЧНЫХ ШКОЛАХ ЗАКАРПАТЬЯ

Екатерина Маргитич

*Закарпатский венгерский институт им. Ференца Ракоци II,
кафедра педагогики и психологии,
пл. Кошута, 6, 90202 Берегово, Украина,
тел.: +380314123462
эл. почта: ket@kmf.uz.ua*

Раскрыто содержание основных форм и методов обучения украинскому языку в венгроязычных школах Закарпатья, обращено внимание на развитие навыков самостоятельной деятельности учащихся. Охарактеризованы типы умений и навыков, приобретенных школьниками в процессе решения системы познавательных упражнений, определено место познавательных упражнений в структуре урока.

Ключевые слова: дидактика, методы, познавательная самостоятельность, компоненты учебной деятельности, познавательные упражнения.